

Інноваційний розвиток виробництва продуктів харчування

В умовах активного розвитку інформаційного суспільства та формування економіки знань особливого значення набуває інноваційна сфера діяльності, з якою пов'язане стійке економічне зростання будь-якої держави. Як показує міжнародний досвід, національна безпека нині дедалі більше залежить не від військового чи природно-ресурсного потенціалу держави, а від прогресивних тенденцій її інноваційної сфери, яка, проникаючи в різні галузі національної економіки, зумовлює їхню постійну модернізацію і перехід до нових моделей розвитку. У цьому контексті особливо актуальними стають проблеми вивчення взаємозв'язків між інноваційним та економічним розвитком будь-якої держави й оцінки впливу інноваційних факторів на різні компоненти її економічної безпеки. Одна із базових складових економічної безпеки держави – продовольча безпека – є дуже чутливою до впливу інноваційних факторів і на пряму залежить від рівня розвитку та ефективності аграрної сфери й харчової промисловості держави, що можуть у комплексі розглядатися як єдина сфера виробництва продуктів харчування.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі виділяють два напрями аналізу проблем інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Перший із них концентрує свою увагу на ролі інноваційних факторів у забезпеченні продовольчої безпеки держави і представлений працями таких науковців, як З. Адаманова, С. Бреус, В. Власов, О. Дацій, Л. Дейнеко, П. Купчак, М. Лисак, А. Лисецький, Б. Макдональд, Ю. Мельник, В. Саблук, В. Савенко, О. Собкевич, Є. Сухіна, Т. Федоренко, В. Чабан та ін. Другий – робить акцент на вивченні впливу інноваційних технологій на

поліпшення якості харчових продуктів і, як результат, стану харчування населення та суспільного здоров'я й об'єднує наукові здобутки учених В. Амбросова, Т. Воллінгтона, Д. Крисанова, К. Лайонса, Дж. Лоуренса, М. Маренича, І. Озімека та ін.

Як бачимо, для національної економічної науки характерний «ухил» у напрямі дослідження особливостей забезпечення продовольчої безпеки держави, розглядаючи її переважно як здатність до самозабезпечення, ефективного протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам та адекватного реагування на відповідні виклики. Водночас малодослідженим у вітчизняній науці є «гуманоцентричний» аспект забезпечення продовольчої безпеки шляхом інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

З урахуванням сучасних тенденцій інноваційного розвитку сільського господарства і харчової промисловості, а також ключових проблем забезпечення продовольчої безпеки нашої держави, проаналізованих, зокрема, у дослідженнях низки вітчизняних науковців¹, наголошуємо на важливості розробки й реалізації національної концепції інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Мета статті – обґрунтування окремих положень цієї концепції, пов'язаних із факторами та принципами інноваційного розвитку відповідної сфери.

Особлива роль в інноваційному напрямі розвитку агропромислового виробництва відводиться розв'язанню комплексних проблем матеріально-технічного забезпечення і

¹ Гойчук О.І. Продовольча безпека / О.І. Гойчук. – Житомир : Полісся. – 2004. – 348 с.; Лисецький А.С. Продовольча безпека України: теорія, методологія, емпіричний аналіз / А.С. Лисецький. – К. : Оріяни, 2005. – 374 с.; Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л.В. Дейнеко та ін.; за ред. Б.М. Данилишина. – К. : Наук. думка, 2007. – 276 с.

формування повноцінного ринку інновацій в АПК. Як зазначають Ю. Мельник та П. Саблук (2009), цей ринок має виконувати як функцію постачання агропромислового виробництву нової техніки й технологій, так і науково-освітні функції¹.

Водночас сучасне виробництво продуктів харчування неможливе без залучення підприємств інших галузей, що прямо не пов'язані ні з харчовою промисловістю, ні з аграрною сферою. З урахуванням цього, на наш погляд, доцільно ввести у вжиток та обґрунтувати поняття міжгалузевого комплексу – сфери виробництва продуктів харчування, до якої можна включити сукупність галузей (підприємств), основною функцією яких є організація виробництва продовольчих товарів і забезпечення ними населення.

Слід зауважити, що, відповідно до чинного Класифікатора видів економічної діяльності² більшість галузей, що займаються виробництвом продуктів харчування, об'єднані в групу «Переробка харчових продуктів» у рамках переробної промисловості. Інші галузі, що повинні входити до виділеної нами сфери, належать до сільсько-го, лісового та рибного господарства, а також низки галузей переробної промисловості (виробництво устаткування, хімічних добавок, тари тощо). Як бачимо, у чинній класифікації спостерігається функціональна розбалансованість сфери виробництва продуктів харчування, що ускладнює процеси управління, моніторингу і дослідження цієї сфери.

У структурі сфери виробництва продуктів харчування варто виділити кілька ключових функціональних частин: сировинне забезпечення (у складі низки галузей АПК та інших міжгалузевих промислових комплексів), первинна переробка і зберігання сировини, вторинна переробка, пакування, зберігання готової продукції, транспортування й реалізація. Цільовою функцією системи перелічених складових є забезпечення потреб

споживачів – як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Водночас кожен із елементів системи також має свої організаційно-економічні та технологічні потреби, які через зворотні зв'язки передаються до попередніх стадій виробничого процесу.

З урахуванням описаних вище функціональних особливостей можемо виділити кілька ключових принципів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

1. **Пріоритетність.** Полягає у першочерговому значенні розвитку досліджуваної сфери для життєзабезпечення населення. Відповідно саме сфера виробництва продуктів харчування вимагає активного запровадження інновацій і найбільш динамічних структурно-територіальних трансформацій у контексті постіндустріальної економіки.

2. **Збалансованість.** Передбачає наявність балансу між очікуванням надприбутку від впровадження інновацій та зростанням якості й безпечності вироблених продуктів. Очевидно, що очікування швидкого ефекту від запровадження інновацій саме у сфері виробництва продуктів харчування може бути виправданим досить швидко, однак у випадку нехтування критеріями якості та безпечності такий ефект буде нетривалим і призведе до швидкого скорочення обсягів реалізації інноваційної продукції.

3. **Диференційованість.** Інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування є багатоаспектним процесом та передбачає запровадження інновацій на усіх етапах діяльності підприємств харчової промисловості – від сировинного забезпечення до реалізації.

4. **Гуманоцентричність.** Полягає у першочерговому врахуванні потреб людини (суспільства) у контексті запровадження інновацій у сферу виробництва продуктів харчування. Іншими словами, йдеться про роль інноваційного розвитку досліджуваної сфери у забезпеченні продовольчої безпеки населення, яка у цьому випадку має бути вагомішою, ніж у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави загалом.

З урахуванням положень системного підходу, а також основних функціональних особливостей, інноваційний розвиток сфери

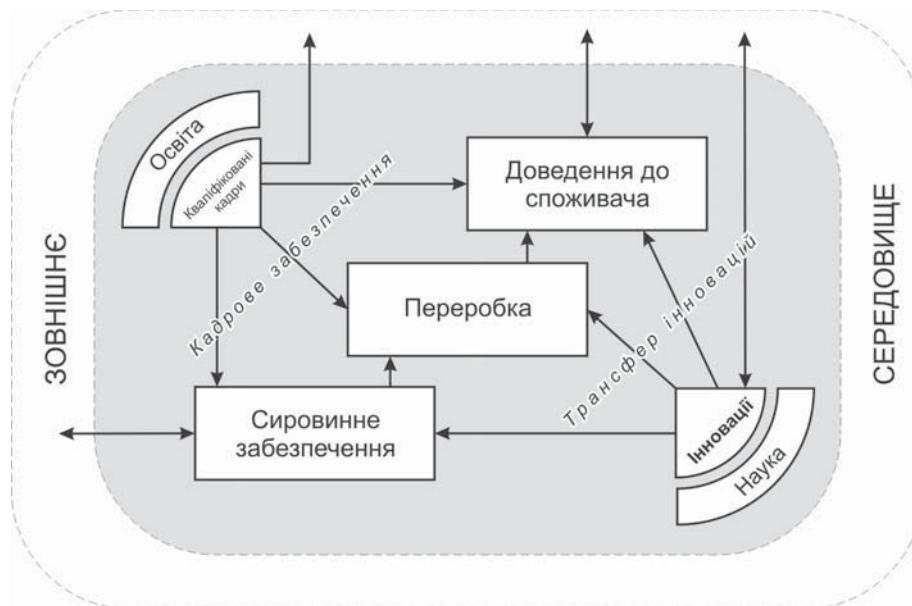
¹ Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – №1. – С. 9.

² Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010. – Режим доступу : http://www.ubc.ua/Links/codes_ua2.html

виробництва продуктів харчування можна зобразити у вигляді схеми (рис.) із трьох основних (сировинне забезпечення, переробка, доведення до споживача) і двох допоміжних складових (освіта й наука). Кожна з виділених основних складових перебуває у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, яке розглядається головним чином як міжнародне. Водночас, освіта і наука забезпечують функціонування сфери через постачання

кваліфікованих кадрів та трансфер-інновацій.

Очевидно, що описана система обов'язково має бути відкритою, однак внутрішні й зовнішні зв'язки повинні взаємозрівноважуватися і доповнюватися з метою забезпечення оптимального рівня продовольчої безпеки відповідної національної економіки.

Система інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

Слід зазначити, що інноваційна складова характерна для всіх компонентів як економічної, так і, загалом, національної безпеки. Якщо розглядати питання дещо ширше, то інноваційні фактори на сучасному етапі суттєво впливають не лише на національну безпеку, але й на саму можливість існування держави. Адже у процесі “обігу інновацій” створюється замкнене коло – для того, щоб мати можливість купувати інновації, держава повинна мати для цього фінансові можливості, для забезпечення яких необхідно знову ж таки активно розвивати найбільш динамічні й прибуткові в сучасних умовах наукомісткі інноваційні галузі економіки.

У науковій літературі прийнято виділяти низку видів економічної безпеки, головними з яких, крім продовольчої, на нашу думку, є енергетична, виробнича, транспортна, зовнішньоекономічна, фінансова та інвестиційна. Особливу роль у забезпеченні економічної безпеки держави відіграє інноваційна

безпека та її взаємозв'язки з іншими елементами національної безпеки – інноваційні фактори.

Інноваційні фактори – це суттєві взаємозв'язки між інноваційною безпекою держави та іншими складовими національної безпеки. У контексті продовольчої безпеки – це ті явища й процеси в інноваційній сфері як внутрішнього, так і глобального характеру, які суттєво впливають на сучасний стан та перспективи розвитку системи забезпечення продовольчої безпеки держави та її населення.

Питання концепції факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування щодо забезпечення продовольчої безпеки держави потребує детальної уваги у процесі розробки пропонованої концепції. Насамперед, такі фактори можна поділити на дві групи – галузеві й територіальні. Галузеві фактори стосуються особливостей функціонування конкретних галузей

економіки, які задіяні у процесі виробництва продуктів харчування і визначають, передусім, їхню ефективність. Територіальні фактори дуже диференційовані та мають як власне територіальну, так і соціальну складову.

Зупинимось детальніше на характеристичній групі галузевих факторів – макроекономічних, структурних, правових, управлінських, працересурсних, технологічних.

Макроекономічні фактори визначають місце й роль сфери виробництва продуктів харчування у національній економіці, а також відповідні взаємодії на наднаціональному рівні. Важливим показником впливу макроекономічних факторів на інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування може бути частка цієї сфери у ВВП держави. Водночас такий показник може бути модифікованим з урахуванням кількості населення і таким чином дасть змогу оцінити рівень розвитку національної харчової промисловості щодо забезпечення продовольчої безпеки. Однак беручи до уваги особливості інноваційного розвитку, макроекономічні фактори впливають, насамперед, на інтенсивність та ефективність залучення нових технологій у виробничі процеси, зокрема, через процеси міжнародного трансферу інновацій (технологій). Очевидно, що в сучасних умовах жодна держава окремо не здатна як повністю забезпечити продовольчу безпеку свого населення, так і організувати повноцінний цикл інноваційного розвитку – починаючи від розробки й до запровадження та реалізації інновацій. З урахуванням цього, необхідним є налагодження міжнародних (міждержавних) зв'язків у цій сфері.

У той час як макроекономічні показники можуть бути використані скоріше для порівняння особливостей розвитку сфери виробництва продуктів харчування у різних державах, то певні внутрішні диспропорції, що впливають на інноваційний розвиток досліджуваної сфери, в такому випадку не можуть бути оцінені. Водночас сфера виробництва продуктів харчування є також достатньо внутрішньо структурованою і оцінка стану її окремих галузей (підгалузей) та їхнього вкладу у формування загальнодержавної системи забезпечення продовольчої

безпеки потребує подальших детальніших досліджень.

Правові фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування пов'язані зі впливом як національних, так і міжнародних правових норм, що регламентують розвиток відповідної сфери економіки.

Управлінські фактори визначають особливості організації сфери виробництва продуктів харчування на різних адміністративних рівнях – державному, регіональному та місцевому. До управління досліджуваною сферою в Україні залучені як центральні органи виконавчої влади, так і низка галузевих органів та установ, що забезпечують функціонування агропромислового комплексу в Україні. На регіональному й місцевому рівнях певну роль в інноваційному розвитку сфери продуктів харчування відіграють також органи місцевого самоврядування. Основними завданнями органів управління на зовнішньому стосовно підприємства рівні є стандартизація та сертифікація, контроль, формування фіскальної й фінансово-економічної політики. До групи управлінських факторів можна віднести також специфіку менеджменту конкретного підприємства сфери виробництва продуктів харчування. Як відомо, саме на такому елементарному рівні виникають і розв'язуються багато проблем інноваційного розвитку, які в сукупності формують суть основної проблеми – забезпечення продовольчої безпеки населення.

У процесі запровадження інновації у виробництво неодмінно виникає проблема залучення кваліфікованих кадрів або перепідготовки наявних. З урахуванням цього працересурсні фактори суттєво впливають на перспективи інноваційного розвитку як окремих галузей, так і національної економіки загалом. Власне ефективність впливу працересурсних факторів на інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування залежить від особливостей застосування низки інноваційних технологій (у широкому розумінні – засобів і методів запровадження інновацій) – тренінгу, коучингу, консалтингу, інжинірингу та ін. Більшість названих інноваційних технологій передба-

чають роботу із персоналом, його навчання, перепідготовку, вдосконалення навиків і вмінь, поліпшення адаптивних здібностей тощо.

Певним чином пов'язаними із працересурсними є технологічні фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Оскільки велика частина інновацій у досліджуваній сфері має технологічний характер та, як ми вже зазначали, потребує залучення працівників відповідної кваліфікації, то сама наявність і доступність нових технологій для виробництва харчових продуктів змушує розв'язувати низку супутніх проблем, а отже, є одним із ключових факторів розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Особливістю впливу технологічних факторів є їх велика залежність від наявної матеріально-технічної бази. У деяких випадках перепрофілювання та переобладнання виробничих потужностей може вимагати більших затрат часу й коштів, ніж обладнання нових виробництв «з нуля». Водночас впроваджуючи нові технології у виробництво, власник підприємства повинен усвідомлювати, що через певний період часу ці технології потребуватимуть оновлення. Зважаючи на це, інноваційна діяльність, особливо у такій динамічній сфері, як виробництво продуктів харчування, повинна здійснюватися на основі стратегічного планування та чіткого визначення цілей розвитку як кожного підприємства зокрема, так і галузі загалом.

Територіальні фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування є дуже диференційованими та мають як власне територіальну, так і соціальну

складову. Віднесення соціальних факторів до групи територіальних пов'язане, на наш погляд, із суттєвою територіальною диференціацією розвитку суспільних систем та, відповідно, залежністю розвитку сфери виробництва продуктів харчування від системи розселення населення, його густоти й інших характеристик. Загалом територіальні фактори визначають регіональні відмінності у забезпеченні продовольчої безпеки населення, а також у специфіці інноваційного розвитку підприємств сфери виробництва продуктів харчування на рівні регіону.

На наш погляд, роль інноваційних факторів розвитку сфери виробництва продуктів харчування на сучасному етапі полягає не лише в активізації процесу розробки і запровадження інновацій різного типу в діяльність підприємств сфери, але й у забезпеченні населення як держави, так і всіх її регіонів, достатнім, повноцінним та безпечним харчуванням. Власне акцент на якості й безпечності продуктів харчування повинен бути основоположним елементом концепції інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування і в нашій державі. Безумовно, практична реалізація такої концепції потребує попереднього запровадження системи заходів як в організаційній (адміністративна реформа у сферах управління інноваційною діяльністю та контролю якості харчових продуктів) і правовій (розробка нового й удосконалення чинного законодавства у галузі інновацій та якості й безпеки харчових продуктів), так і в економічній сферах (реформування системи ліцензування та стандартизації, агропромислової політики, податкової системи тощо).

Обґрунтовано окремі положення концепції інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування України. Запропоновано розглядати чотири ключові принципи інноваційного розвитку досліджуваної сфери – пріоритетність, збалансованість, диференційованість та гуманоцентричність. Обґрунтовано поняття сфери виробництва продуктів харчування та проаналізовано структуру факторів її інноваційного розвитку.

Обоснованы отдельные положения концепции инновационного развития сферы производства продуктов питания Украины. Предложено рассматривать четыре ключевых принципа инновационного развития исследуемой сферы – приоритетность, сбалансированность, дифференцированность и гуманоцентричность. Обосновано понятие сферы производства продуктов питания и проанализирована структура факторов ее инновационного развития.

An article substantiates several patterns of conception of innovative development of food production sphere in Ukraine. It is suggested to examine four key principles of innovative development of the studied sphere such as priority, balance, differentiation and humanity. Concept of food production sphere is grounded and structure of factors of its innovative development is analyzed.

* * *